

МИКОЛА РУДЕНКО – ПОЕТ, ФІЛОСОФ, БОРЕЦЬ*

У вересні 1976 року ми з дружиною приїхали погостювати до Миколи і Раї Руденків. Як звичайно, за нами прибув і супровід з таємних спостерігачів КДБ. У Кончі-Заспі вони зустрілися з агентами, що стежили за Руденками. Утворилася своєрідна сполучена база двох управлінь КДБ – московського і київського. Розташувалася ця база у кінобудці місцевого клубу, якраз навпроти входу до квартири Руденків, на відстані 10–15 метрів. Цим мешканці Кончі-Заспи були позбавлені можливості дивитись кіно протягом усього нашого перебування в цьому селищі. Але ніхто не обурився. Навпаки, багато хто один за одним попереджали Руденків, що з кінобудки їхню квартиру підслуховують і стежать за нею. Розповіли навіть про установлене там технічне устаткування.

До постійного стеження ми звикли і тому тільки посміялись над незграбною провінційною метушнею київського КДБ на очах у тутешніх мешканців. Пригадали жарт, якому дав життя Олександр Гінзбург: «І чого підслуховують? Однак же ми нічого доброго про них не скажемо». Посміялися, пофотографувалися на фоні тієї кінобудки та й перестали звертати увагу на свої «хвости», які тепер у подвійнім числі тягнулись усюди за нами. Але нині, коли Микола в ув'язненні, а ми на чужині, пригадуються не тільки наші тривалі бесіди в гаю, а й те, як іноді ми починали ганятись за нашими незграбними агентами, які підкрадалися надто близько. Але повернемося трохи назад до часів, коли почалося наше знайомство.

Перший раз я «зустрівся» з Миколою влітку 1975 року. Це була не одна зустріч. Через самвидав до мене дісталася книжка «Економічні монологи», частина друга – «Здрастуй, Кене». Це була книжка-подія. Я був буквально приголомшений і змістом, і стилем писання. Основні догми марксизму тріщали і розвалювались під ударами доказів невідомого мені Миколи Руденка,

* Друкується за вид.: Григоренко П. Микола Руденко – поет, філософ, борець // Руденко М. Прозріння. – Балтимор–Торонто: Українське вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1978.

хоча все моє ество, ество людини, яка віддала майже все життя служінню тому вченню, протестувало проти авторської логіки. Забачалося познайомитися з автором особисто і прочитати також і першу частину – «Прощавай, Марксе». Але самвидав десь втратив її. Не клеїлося щось і зі знайомством. Микола декілька разів приїздив до Москви і, як на гріх, не заставав мене вдома. До Києва поїхала моя дружина Зінаїда Михайлівна і теж не зустрілася з Миколою. І знов приїхав до Москви Микола, і знов невдача. Я лежав у лікарні в дуже недоброму стані. Пустили до мене лише дружину. Але Микола їй так сподобався, що своє право на відвідини вона передала йому.

Важко мені тепер описати ту першу зустріч. До мене прийшла людина, від якої так і лінуло тепло. До сьогодні у мене в очах присадкувата кремезна постать, широке, типово українське селянське обличчя і добра соромлива усмішка, з якою він простягнув мені руку і сказав: «Микола Руденко». Ми почоломкалися, і я спитав його: «А чи у Вас у портфелі випадково не завалялось “Прощавай, Марксе?”». Він усміхнувся: «Та я ж і приїхав за тим, щоби попросити Вас почитати мій твір. Я привіз обидві частини «Економічних монологів» і есей «Як захистити сонце». Якщо у Вас не вистачить часу на «Монологи», то прочитайте хоча б есей. З нього Ви визнаєте і про основні ідеї «Монологів». Але з собою я, звичайно, нічого не приніс. Усе чекатиме на Вас удома. Поправляйтесь скоріш».

Дві години, що даються на відвідини, пролетіли, як одна мить. У тій двогодинній розмові народилась наша взаємна дружба і моя глибока пошана до Миколи. Переді мною сиділа людина виняткового розуму і великої душі.

Після цієї зустрічі ще не раз бував у нас Микола. Стосунки ставали все теплішими. Але короткі зустрічі вже перестали задовольняти. На таких зустрічах майже весь час ішов на поточні правозахисні діла. А хотілося просто наговоритися, ближче взнати один одного. От і домовилися зустрітися рідними на довший час.

І от ми в Кончі-Заспі. Насолоджуємося разом з Руденками чудовою теплою осінню в прекрасному гаю: гуляємо, фотографуємося і говоримо, говоримо. Час від часу ми з дружиною читасмо, звільняючи Миколу від себе, бо він дня не пропускає, щоб не писати. Ніколи не забуду цих часів. Тут я пізнав найвищу насолоду людського спілкування. До цього я добре знав Руденка – правозахисника і філософа. Тепер я знайомився з Руденком-поетом і глибше пізнавав його як людину. Вперше тут я почув його оповідання про минуле.

Микола Данилович Руденко – один із тих велетнів, чиїми іменами означене українське національне відродження 60–70-х років нашого сторіччя. Народився він 19 грудня 1920 року на Донбасі – село Юр’ївка Ворошиловградської області. Дитинство і юність пройшли в скрутних матеріальних умовах. Батько загинув на шахті, коли Миколі було шість років. Виростав із сестрою і матір’ю, яка одержувала мізерну пенсію за загиблого чоловіка. У 1939 році

Микола закінчив (на шахті Сутоган) десятирічку і вступив до Київського державного університету.

Микола виходив на велику дорогу життя і задля цього покидав рідні місця. Але забути їх, перестати любити не міг. Уже на схилі життя він згадує про те, що з дитинства приросло до серця.

Молюся вам, оті дороги,
Донецькі, чорні, кам'яні,
Що ранили дитячі ноги
І лікували у стерні.

...

О, скільки тут було капканів!
Хоч це, здається, не війна,
Та поміж сосен і парканів
Ховалась пастка не одна.

Молюся вам, святі дороги,
Дуби, озера, комиші,
Де голос чесної тривоги
Прокинувся в моїй душі.

Учитись в університеті Миколі не довелось. У жовтні того ж року його призвали до армії. Два роки служби рядовим у кінному полку, а на початку війни – відрядження на курси політпрацівників. Після їх закінчення воював як політрук у блокадному Ленінграді. Був тяжко поранений. Розривна куля вирвала великий шмат тіла на спині, в крижовій ділянці. Був при смерті, але вижив. Майже рік перебував на лікуванні в шпиталях. Повернувся на фронт і воював до кінця війни. Демобілізувався в 1946 році і пішов на літературну роботу. Уже в 1947-му друкується перша збірка його віршів. Одночасно його призначено відповідальним редактором київського журналу «Дніпро». Згодом обрано секретарем партійної організації Спілки письменників України.

Почався його бурхливий шлях в українській радянській літературі. Одна за одною виходять дев'ять збірок його поезій, два романи, збірка оповідань і нарисів, науково-популярна книжка «Слідами космічної катастрофи» і науково-фантастичний роман «Чарівний бумеранг». «Ця наукова фантастика зробила мене “отщепенцем”, – пожартував він в одній із наших бесід. Але тут же, посерйознівши, додав: «Саме так, щоб написати “Слідами катастрофи” і “Чарівний бумеранг”, довелось багато вчитись: читати наукову літературу, консультиватися, брати уроки у вчених різних галузей, спостерігати життя і думати, думати. Поступово став відчувати безмежність, відчувати її частинною весь зримий світ і самого себе».

Його світогляд почав змінюватися. Про це він і сказав у статті «Поезія і полярність», яка була опублікована «Літературною Україною» 30 січня 1962 р. Це ще не був відкритий протест проти існуючого ладу в радянській україн-

ській літературі, але там уже було досить ясно сказано про суспільний обов'язок поета. Про це Руденко заговорить ще рішучіше в майбутньому, у своїх віршах.

Сьогодні всі уміють римувати –
Але поет...

Ні, рими бездоганні
Його іще не творять, друже мій:
Як сіль у світовому океані,
В природі розчинитися зумій.

Між небом і землею розп'ятий,
Ти не себе кохай, а землю цю,
Де стільки кривди й зла,
Де кожен п'ятий
Приречений померти від свинцю.

Вмирай, вставай і починай спочатку
Вдихати душу в глину нетривку –
Аби на призьбі гралося дівчатко
І гелготіли гуси на ставку.

Тоді ти враз навчишся римувати,
Так просто й легко, як цвіте земля,
Як вміє, граючись, щаслива мати
В коханні зачинати немовля.

(«Як стати поетом»)

І ще:

Поезія – не жарт...
Вона –
Це теж космічна битва.
Якщо серед нових машин

Поезії не буде,
До кібера зведеться син,
До автоматів –
Люди.

І нарешті:

До рими байдуже мені –
Ні, не вона хвилює вічно.
Хвилює дух, що у вогні
Живе могутньо, вулканічно.

Ні, не до віршів поспіша –
Вогню шукає молодь чиста...
Мовчи, коли мовчить душа.
А рима –
Справа особиста.

Більш суттєві зміни у своєму світогляді він у той час навіть собі не відкривав до кінця. Почав діяти й внутрішній цензор. «З цього часу, – казав мені Микола, – я досить часто почав писати в свій письмовий стіл». Вірш «Із космосу» дає добре уявлення про те, що йшло тоді «в стіл».

Раптом душу смуток обпече,
На обличчя ляже сіра тінь:
Унизу під хмарами іще
Є кордонів хижа павутинь.

Світе, світе!..
Де в тобі кордон?..
То навіщо ж люди наплели
Тих дротів і сотні мегатонн
Загатили в атомні стволи?..

Тут, крім влади сонця і зірок,
Ані меж, ні повелінь нема.
Там за слово чи за вільний крок –
Куля в спину, табір чи тюрма.

Тужаться диктатори тупі
Власну велич показать світам,
Їм, убогим, навіть невтямки,
Що не знає космос жодних пут.

Що далі, то більше творів, яким нема виходу в радянський світ. Це видно і з публікацій. У цьому ж 1962 році вийшли в світ раніш написані збірка оповідань і нарисів «Біла акація» й науково-популярна книжка «Слідами космічної катастрофи». Після того друкується 1966 року науково-фантастичний роман «Чарівний бумеранг», а в 1968 – остання опублікована в радянській Україні збірка віршів «Всесвіт у тобі». У цей якраз період почалося листування Руденка до ЦК КПУ з приводу хиб у господарчому і суспільному житті України. Наслідком цього листування, яке докладно висвітлене в самвидавному есея М. Руденка «Як захистити сонце», стала заборона писати на ці теми. Але він з тим не порухувався. Це призвело до посилення партійного й адміністративного тиску. Миколі закрили шлях до публікацій і тим позбавили єдиного заробітку. На призначену йому пенсію інваліда війни (120 карбованців) не проживеш. Тим більше, що діти ще вчилися, а їх троє. Наробив боргів. Щоб розплатитись, продав хату – єдине істотне придбання в часи літературного процвітання. Про продаж хати і зв'язані з цим думки він розповів у вірші:

Мов злодій, власну хату обійду..
Даруйте, люди! В ніч оцю сліпу
Хто виграв, хто програв – не розгадати.

....

Нема притулку – це ще не біда:
 Десь є душа, що ночувати пустить.

....

Та знають друг і недруг: я – живий
 І не марную віку у дорозі.
 Але скажіть, чи ви живі,
 Хто правдою навчився торгувати?..

Життєві скрути не зломали, але іноді кидали в розпач. Про це розповів у вірші «Дорога із небуття»:

Я звіряв лиш кудлатій вівчарці
 Всі скорботи свої та жалі...
 Скільки їх, що втопились у чарці,
 Не знайшовши тепла на землі!..

Микола знайшов. Він зустрів Раю. Вона зрозуміла його, повірила в нього. У своїй хаті створила атмосферу постійної теплої опіки, постійного піклування про його здоров'я. А це було конче потрібно. Тільки побачивши його рану, я зрозумів, яку велику мужність треба мати, щоб так, як він, працювати. І як треба опікуватись ним, яке тепло, які турботи виявити, щоб хоч трохи полегшити його життя.

До приїзду в Кончу-Заспу я рани Миколи не бачив. Коли ми вперше зайшли до його квартири, в очі кинувся малюнок – старий, понівечений бурями дуб. Особливо притягала увагу рана на його стовбурі: якимсь страшеним ударом вирвано цілий шмат деревини. Час потурбувався уже про лікування: навкруги рани ліг наплив, на дні закругло, наче шкірка. Чимсь ця рана дубова притягала до себе. Щось дивовижно людське було в ній. Мимоволі думалось про дуб як про людину: яку ж тяжку муку переніс він під час поранення і як йому, мабуть, і досі іноді болить. Щоразу, заходячи до кімнати, і нерідко під час перебування в ній я довго дивився на ту картину. Я вважав, що це картина когось із великих. Одного разу запитав про це Миколу. Але, всупереч моему сподіванню, він назвав якогось невідомого київського маляра.

Через декілька днів я зайшов до умивальні, коли там був Микола, оголений до пояса. І я побачив, що у нього на спині, прямо над попереком, дотикаючись хребетного стовпа, зяяла рана... як на дубі. Це ж була повна подібність, рана так нагадувала картину, що я мимоволі запитав: «А чи не бачив той маляр оцієї рани?» – «Ага! – відповів Микола, – та рана на дубі писалася з моєї». З того часу та рана завжди в моїй уяві. І та з малюнку, і та жива, людська, у якої шкірка на дні не лежить нерухомо, як у дуба, а живе і коливається залежно від коливання внутрішніх органів Миколи. І мені завжди болить, коли я пригадую умови, в яких живе мій друг. Тоді він сам і Раю все робили, щоб рана доглянута була. Щоранку Микола йшов на восьмикілометрову пробіжку ним же витоптанною стежкою в гаю, робив спеціальні медико-

гігієнічні справи. Для нього були встановлені найвигідніший розпорядок харчування і спеціальна дієта, та й опіка коханої дружини не останню роль відіграла. Тепер усього того немає, і я уявляю, як мучиться Микола. Якщо навіть табірна медкомісія визначила йому інвалідність другої групи, значить – стан його дуже кепський.

Так за що ж його так жорстоко покарали? Адже за статтею, за якою його судили, передбачено, як мінімум кари, шість місяців. А йому дали максимум, не порахувавшись ні з поганим здоров'ям, ні з тим, що тяжке поранення завдано йому в боях за батьківщину. Мабуть, справа в тому, про що Микола писав у вірші «Біля старого дуба»:

Моя епоха до підробок ласа:
В самій істоті схована тюрма,
А зовні велич та дзвінка окраса.

Звертаючись до старого понівеченого дуба, поет говорить:

На тій галявині, де я живу,
Бувають, друже, паперові бурі.
Гойдає вітер душі – не траву,
З небес чиновних б'ють громи похмури.

І далі:

Ліс під лінійку – кривда, не окраса.
Ген сосни до бездушності прямі,
Немов міліція біля Тараса.
Я дуб, а не сосна! Рука сліпа
Мене крушила й корчила без ліку.
Помру чи житиму, але стовпа
Із мене не змайструє довіку.

А їм хотілося змайструвати. Руденку й дали так багато, щоб налякати, щоб мати добрий кошт для торгівлі. Йому запропонували звільнення за коротеньку покаянну заяву. Йому говорили: «Навіщо Вам та впертість? Що виграсте Ви на тому? 12 років – це ж для Вас ціле життя. Вам же 68 буде, коли закінчиться Ваш термін! А чи доживете Ви в умовах ув'язнення до того звільнення? А як і доживете, то теж калікою старим. А зараз на Вас чекає кохана дружина і її турботи. Он як Ви мучитесь із раною, а прийдете додому, і добра опіка звільнить Вас від цих мук». І так не день, не два, а майже рік. Із дня в день. Для цього й після суду затримували майже півроку в тюрмах КДБ. Хоча за законом не мали на те права. Повинні були негайно вивезти до табору.

Та які закони?! Слідство вели і судили в Донецькій області. Адже це теж не за законом. Діав у Києві, то там мало бути і місце суду. Але всупереч закону Руденка повезли подалі від друзів, від тих, хто знав його особисто. Потім повернули до Києва, хоча везти повинні були в табір. Закон тут ні до

чого. Це КДБістська доцільність. Чекали, що Київ допоможе зламати його волю спогадами про пережите тут, миле і дороге. Та ще для того, щоб допустити синів до нього, їх щодня приводили до батька, і вони благали: «Покайся, а то погано буде і тобі, і нам». Дружину не пускали. Боялись – підтримає дух його. Щоб скомпрометувати, поширювали плітки, що Микола кається. Але знайшлась людська душа і в тюрмах КДБ. До мене дісталась вістка від Миколи. Рівно місяць ішов той малюсінський клаптик і дійшов, і приніс нам Миколу, якого ми знаємо:

Так просто все: напишеш каяття –
 І роздобудеш право на життя.
 Лише десяток слів чи, може, фраз,
 І все вчорашнє вёрнеться нараз:
 Деревя й квіти в іскорках роси
 Та за вікном дитячі голоси,
 Та риба в озері, та в небі птах,
 Та смак цілунку на твоїх вустах
 Як свідчення любові й доброти...
 Тільки ти – уже будеш не ти.
 Похилений, змарнілий від недуг,
 Ти – тільки оболонка, а не дух.
 Тепер старі костюми примірай,
 Удосконалюй кабінетний рай,
 Топчи ту ж саму стежку у гаю –
 Не вернеш душу втрачену свою.
 Лише десяток вимучених слів,
 Які ти у потьмаренні наплів –
 І вже тебе нема,
 А є п'ятьма,
 Є у людину схована тюрма.

Прочитали ми це і з гордістю відчували нашого Миколу, який ніколи і ні в чому не зрадить діла, не зрадить нас, його друзів, хоч би що про нього говорили КДБістські посіпаки.

Але повернемося назад, у кінець 60-х років. Що більше тиснули на Миколу, то твердіше відстоював він свої погляди, то більше зв'язків знаходив серед людей, вільних духом. У Москві він зв'язався з академіком Андрієм Сахаровим, з Валентином Турчиним і Юрієм Орловим. Вступив до московської групи «Міжнародної амністії». В Києві й інших містах і селах України знайшов тих, з ким опісля працював в Гельсінкській групі, і багатьох інших рідних по духу. Одночасно Микола продовжував роботу над «Економічними монологами» і врешті-решт передав їх самвидавкові. Його виключили з партії, а 18 квітня 1975 р. арештували. Але невдовзі, під тиском публічної opinio, звільнили. 27 травня того ж року виключили (заочно) зі Спілки письменників України. На початку лютого 1976 року примусово посадовили до Київської психо-

неврологічної клініки і тримали там два місяці на психіатричній експертизі. Це вже КДБістський звір показував зуби. Але Микола не злякався. Хоча і весело йому від того не було:

Чомусь не прийняли мене в'язничні ґрати –
Є дім поки що й небо голубе.
Та серце так болить, неначе матір втратив
Або прирік до смерті сам себе.
Здається, що ось-ось...

...

Все добре вернеться,
Відступить зле...

Та ні, це марення! Запрошення не буде
Ні до президії, ні на бюро...
Простіше під багнет підставить голі груди,
Аніж носити ворога тавро.

І холодно в душі, і хмарами відчаю
Заволокло мої старечі дні.
Та гляну я на вас – і раптом помічаю:
Добродії, ви ж заздрите мені!
Нехай, по-вашому, я тільки божевільний
(Не володію відчуттям доби!) –
Я вільний – чуєте!..
Я нині справді вільний,
А ви – раби.

Фальшиві лаври вам носити вже несила,
Бо зрозуміли похибку страшну:
Природою даровані вам крила
Здали в казну.

Процитовану тут поему «Я вільний» М. Руденко написав під час психіатричної експертизи. Додаю ще з тієї ж поеми:

Болить мене блокадна рана, –
Кручусь у ліжку, не засну.
Світати починає рано,
Бо повернуло на весну.

На місці не стоїть планета,
У сонця теж своя хода...
І є прикмета,
Є прикмета,
Що в душах темрява спада.

Микола вірує, що темрява з душ спада. І щоб допомогти тому процесові, він готовий на все:

Помру під тином...
 Тільки під яким –
 Під межовим чи за колючим дротом?
 І тихий, владний, мов Ілля-пророк,
 Громи вечірні викрешу над полем.

Це вже писала людина не того світогляду, з яким вона лежала під кулями і снарядами, захищаючи блокадний Ленінград, ішла на смерть і вела за собою інших. Невдовзі прийде час, коли поет, у присвяченій мені поемі «Хрест», звертаючись до себе, напише:

Привели тебе пророки ниці
 Від поганого –
 В страшніше, гірше...
 А проте попереду є вірші,
 За які на мене жде в'язниця.

Та мене вам страхом не зігнути,
 Не позбавити святого права.

Оце і вся ціна, яку дає за встановлений в СРСР «соціалістичний» лад син спадкового донецького шахтаря. Поговорити б тепер з оцим шахтарем Ленінові, що так «бідкався» за долю робочих. А Микола не тільки оцінює «досягнення» влади «робочих» в СРСР. Він коротко і чітко підсумовує «досягнення» всіх революцій, виступає ворогом будь-якої революції:

Вставали, мужні і прямі,
 Сини віків, сини планети.
 Щоб не конати у ярмі,
 Ішли на списи, кулемети.

А десь в обозі торохтів
 Той, хто війну вважає грою,
 Хто завтра надішле катів,
 Щоб голову зітнуть герою.

Ви й не помітите самі,
 Як запанує він усюди,
 І знов застогнете в ярмі,
 Що назви іншої здобуде.

І все повториться колись –
 Нові бої, нові поразки...
 Лише історик, вчений лис,
 Заслужить орденів і ласки.

З подій відмивши сльози й кров,
 Він факти виглянцює строго,
 Неначе млин оцей молов
 Криваве мливо лиш для нього.

Велич Руденкового подвигу важко переоцінити. Тільки той, хто не знає умов радянського життя, не здивується, що людина, яка досягла таких радянсько-чиновних вершин, могла не зупинитись перед карколомним стрибком униз. Скажіть пересічній радянській людині, що член КПРС, політрук в часи останньої війни, відомий український радянський поет і прозаїк, головний редактор журналу «Дніпро», секретар партійної організації Співки письменників України добровільно знехтував цим усім, став у конфліктну позицію до ЦК КПУ у загальнодержавних питаннях, які безпосередньо його не торкались, потім вступив до «Міжнародної амністії» й утворив Українську групу сприяння виконанню Гельсінкських угод, твердо знаючи, що це може скінчитися лише тюрмою, – і та пересічна радянська людина вам не повірить. А коли додати, що стрибок з тієї височини робиться в зрілому віці, то це виглядає ще незрозумілішим. Але сам факт люди сприймуть. А от чи багато з них зрозуміють, яких душевних сил потребує людина зрілого віку, щоби зробити такий крок? У нас з Миколою перелом у житті відбувався в одні й ті самі роки. Мені було 54, коли я в 1961 році виступив на партійній конференції проти культу Хрущова, внаслідок чого був позбавлений улюбленої роботи і поїхав у службове заслання.

Руденко, коли його в травні 1975 року виключили зі Співки письменників, щойно розпочав 55-й рік свого життя. Перший раз мене заарештували в лютому 1964 року, коли мені йшов 57-й рік. Руденка теж заарештували в лютому, але в 1976 році. У той час ще й двох місяців не минуло після того, як йому виповнилось 56. Завдяки такому збігові мені значно легше уявити переживання Руденка, ніж людям, що роблять такий крок молодшими. Для нас уже зовсім природною була думка – запізно. Микола у своїм вірші «Визнання» так і написав:

Відшуміли сили молоді,
Інші обживаються причали.
Я поетом став лише тоді,
Коли всі великі вже кінчали.

Рву дрібне, шукаю головне.
Час, як Бог, підвівши брови грізно,
Втисячне запитує мене
– Чи тобі, поете, не запізно?..

Але поет здаватись не хоче:

Скільки я чинив тяжких дурниць –
Те лише сьогодні розумію.
Але навіть перед Часом ниць
Падати не вмів і не зумію.

І тому щодня пишу, пишу,
Щоб відшкодувати давні втрати.

А якщо на старість согрішу –
Що ж, тоді вже можете й карати.

А от той самий вік з іншого боку:

Вже в тебе випадають зуби,
Порозумнішати пора.
Сиди тихенько біля груби, –
Хай рана гоїться стара.

Ти все зробив, що міг зробити?
Були атаки та бої...
А де й кого сьогодні вбито –
То вже болячки не твої...

Але поет бачить, що:

Хтось темний Сонце загортає
В сукно сфрейторських онуч,
А потім нам його вертає,
Немов для душ важкий обруч.

Тож вибачай, привітна грубо,
Що знехтував тепло твоє:
Обруч на душах – вісник згуби,
Погріти рани не дає...

І поет пише, пише. Велике місце в його творчості займає космічна тематика. Він прагне до космосу, до Безмежності, до Бога, що в нього одне і теж. І тому його Космос не є щось далеке і недосяжне; це те, що обіймає й усе наше земне й особисте:

Шляхи космічні, далі неозорі
Помруть для мене у ядучій млі, –
Бо гріх летіти на далекі зорі,
Якщо немає хліба на землі.

У вірші «Содом» поет виразно описує, як природа псується на землі, і підсумовує:

Та ми, закохані в цей хижий світ,
Самі себе вважаємо богами.
І, хоч немає ґрунту під ногами,
В чужі світи готуємо політ.

Що ми туди зумієм донести?
Як у солдатиків прем'єром стати
Та як поетів кидати за грати,
Щоб їх навчили розуму кати.

Якби треба було визначити, що у Руденка-поета головне, то я б сказав: духовність, віра в людей, любов до них і висока вимогливість до себе. Тематика – різноманітна. Переважає кількісно космічна і загальнолюдська. Але чимале місце посідає національна і особиста. Хоча треба зауважити, що різких граней нема. Часто особисте, загальнолюдське, національне і космічне сплітаються. От, наприклад, «Відповідь на звинувачення в богошуканні». Куди вже більш особистому бути? Поета звинувачують у богошуканні, і він відповідає:

Не тільки церкву – ви й саму природу
Позбавили святого віттаря.

А я не міг...
Осяяння раптове
Мене спинило: є у ній святе!

І далі:

Та не хвилюйтесь – я цілком здоровий,
Хоч не дрижу за те ні перед ким,
Що бачу світ не язиком корови,
А зрячим духом –
Звільненим, людським!
Святиня в грудях – це ота підпора,
Що у бої веде на повний зріст.

Як бачите, особисте злилось з загальнолюдським і космічним. А от іще:

Я важко жив...
Та не лишилося мені
Образ на тебе, земле мила,
За спалені в окопах дні,
За тупістю підтяті крила.

Не жовч по світі розілло –
Твої вітри вдихну з любов'ю
І кину зерна у ріллю,
І напою своєю кров'ю.

І ще:

І повірте мені: найдорожча – вона,
Перемога, яку я дістав над собою.
Хто це звідав хоч раз, той навіки пізна:
Не існує у Всесвіті важчого бою.

А ось про Україну:

Лугами бреду у росі по коліна,
А пісня косарська назустріч встає.
За кожною гілкою ти, Україно.
У кожному погляді – небо твоє.

В зіницях підпаса, що пугою ляска,
 В очах їздового, що в поле руша –
 Усюди твоя непідробність і ласка,
 Твоя нерозгадана, щедра душа.

Не можна тебе у віках розгадати –
 Ні пісні твоєї, ні зоряних снів.
 Ми тільки життя тобі можемо віддати. –
 А більше нічого немає в синів.

І ще:

Над Україною небо, як материнська душа,
 Змучена, розіп'ята на перехресті віків.
 Сонце в свою дорогу стомлено вируша.
 Тихо зітхають плавні – душами козаків.

(«Українське небо»)

Невгасима зоря над землею воскресне.
 Сонце зніме утому з потомлених рук,
 Всесвіт кине на плечі блакитну кирею...
 Кізякова,

солом'яна,

чорна від мук, –

Станеш ти, Україно, тією зорею.

(«Мати»)

А скільки любові до людей! Хоч би про що писалось, людське не буде забуте. Чи то побачив підкову на дорозі, яка десь далі ховається під водою, що загопила луг, чи то про цунамі, чи ще про щось – обов'язково обернеться заклик до людей, до їх найкращих почувань. І люди в нього живі, з їхньою людськістю, з їхніми хибами – великими і малими. От він звертається до українського народу:

Народе рідний, степова стихія,
 Безхитрісна, довірлива душа!
 Чому тебе, святого гречкосія,
 Так часто Божа ласка полиша?

А от дитячий спогад. По-дикунськи вбито невідомо за що людину. Хлопчик хватав за руки закрубілі, благав не бити. Не допомгло. І от уже на схилі літ, згадуючи цей випадок (вірш «Татарин»), поет кричить:

Я ненавиджу вас, дикуни-односельці.
 Я люблю вас без міри, мої земляки.
 І живе моє серце то в світлій веселці,
 То у відчаї, котрий вдихнули віки.

Поет бачить Добре і Зле начало в людях і хоче допомогти їм плекати перше і позбуватись другого:

Хай багатіють вправні романісти,
З томів будують паперовий мол.
Їм, неборакам, треба пити, їсти
Та нянчити казенний ореол.

Вони не знають, що у Леті втопли,
Хоч слава в них широка і гучна.
А ми зумієм жити на картоплі,
Зате не втратим чесні імена.

Ще в людях оживають троглодити –
Не вмер потік печерної імлі...
О люди, люди!..
Як вас розбудити,
Щоб ви до Сонця очі підняли?

Як оживити ті ріденькі сходи,
Що засихати почали давно?
Як пояснити вам, що без свободи
Не зійде в душах вогняне зерно?..

Душі людські найбільше цікавлять його. В вірші «Виснажує і зраджує мене...» поет пише:

Ми ж вирушали, щоб долати зло
Заради царства Правди і Любові.
Яке ж то чорне серце повело
Нас, щирих, праведних, по власній крові?..

Для когось є загадкою Сократ,
Хтось бачить у дельфіні душу брата...
Та, мабуть, загадковіше стократ
Те серце, що живе у грудях ката.

Вертається він до цього питання і в вірші «Реабілітований»:

Добрі хлопці – оті пастушки.
Але звідки беруться кати?

Зовсім по-іншому висловлюється любов до людей у вірші «Забута могила». Поет хоче показати, що соціальні перегородки не істотні, найважливіше, що всі ми люди:

Ти, певне, був тендітний та недужий,
Із діда-прадіда аристократ.
Та я чомусь до тебе не байдужий,
Хоч ти по класу ворог, а не брат.

...

Нехай тебе не ображають клунки
І мови грубувата простота.
Навіщо зводити старі рахунки?

...

Не вік нам, грішним, торохтати возом,
Усі ми будемо отам, де ти.
Але за те, що нас єднає розум,
Я ладен сам під камінь цей лягти.

Підводячи підсумки зробленому до арешту, Микола пише:

Я не нажив ні орденів, ні слави,
Але не падав перед лихом ниць.
Любив оці дуби й високі трави,
Сягнувши серцем їхніх тасмиць.

Любив людей простих, як наша мова,
І чистих, ніби лісові струмки.
Моя душа завжди була готова
Прийти на їхню раду залюбки.

Ні, не тільки в цьому заслуга твоя, поете. «Економічні монологи» ще довго будуть гострою зброєю в боротьбі за істину. Твої поеми і вірші будуть зворушувати серця не тільки сучасників. Вони і нащадкам допоможуть діяти проти темряви, проти брехні і зла, боротися за Світло, за Правду, за душі людей. Але і це не все. Поет сміливо і чесно, з відкритими грудьми і з беззбройними руками пішов на Темряву та Зло. Він не зломився і не зігнувся. Українська група сприяння виконанню Гельсінкських угод назавжди лишилась його невмирущою заслугою. Поведінка його на суді і після нього даватиме натхнення всім, хто йде шляхом правозахисту і національного визволення.

У поемі «Хрест» Христос, звертаючись до Мирона, каже:

Візьми свій хрест. На ньому Я розп'ятий –
Твого народу славне майбуття.

...

Нехай ляга на плечі
Важким ярмом, а ти його неси.

Микола сумлінно і чесно виконує цей заповіт Христа – несе свій хрест. Він уже в таборі, і вже є вістки звітлія. Пишуть, що Микола включився в боротьбу політ'язнів. А Олексій Мурженко в своєму листі написав: «Випадково бачив Руденка. виявився характерною людиною. Читав його присуд (взяв у Тихого)... за українськими масштабами – титан. Він ще себе покаже...» До цього слід додати: Руденко – людина не тільки українського масштабу. Україна знову народила цілу плеяду людей, які стали відомими всьому світові. І те особливо важливо, що народились вони на всьому терені України, в тому числі й на Донбасі.

Донбас повністю зрусифікований. І цей Донбас дав Україні Олексія Тихого, Василя Стуса, Івана Дзюбу і Миколу Руденка. Іван Дзюба, як ми знаємо,

мав певний злам, але книжка його живе і є добрим знаряддям боротьби за національну суверенність України. Тихий же, Стус і Руденко борються далі. Я знав Донбас. Ще в 1923–1929 рр., працюючи на заводі в Донецьку, я бачив повну зрусифікованість. Української мови не було. Більшість говорила з шаленим українським акцентом, вживали багато українських слів, але говорили російською. І от через майже півсотні літ відбувається чудо українського відродження цілого краю. Це яскраве свідчення невмирущості нації. Нація, що витримує страшенний русифікаційний тиск і родить таких людей, як Тихий, Стус, Руденко, доб'ється повної суверенності. І в майбутній вільній Україні твори Руденка займуть відповідне їм місце.

P. S.

Цю оповідь про Руденка і його творчість я написав для американського ПЕН-клубу. Коли «Смолоскип», надіславши мені збірку Руденкових віршів, попросив дати передмову, я довго вивчав ту збірку. Після того вніс деякі зміни і доповнення в раніше написане і в такому вигляді висилаю і «Смолоскипові», і ПЕН-клубові.

Читачам цієї збірки хочу сказати: почитайте уважно. Микола з неї встає, як живий. Отакий він у житті, як ця збірка, – добрий, лагідний, толерантний, розумний і з великими запасами знання. Читайте його вірші – й одержите в душі своїй його живий портрет. Знаю, не може не виникнути після того великого здивування – за що ж Миколу судили? Адже він нічого іншого не говорив, крім того, що тут написав. Він не злодій, не бандит, не терорист, не готував перевороту і не закликав до нього. Пропагував лише Добро, Правду і Людяність. Так за що ж його так жорстоко засудили? Відповідь. Саме за те, що він це пропагував, його й засудили, перекрутивши його слова по-своєму. Перекручували не від незнання, а навмисне. Суд фальсифікував справу тому, що мав вказівки влади, а влада дала такі вказівки тому, що Правда, Добро, Людяність їй не потрібні, їх вона душить. Править же ця влада за допомогою брехні й жорстокості. Протестувати проти таких дій влади, проти державного гангстеризму – обов'язок усіх чесних людей світу.

8 серпня 1978 р.